

СЕКЦІЯ 3 МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 303.446.2:81

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЛІНГВІСТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Лебедєва Л.Е., ст. викладач

кафедри німецької та другої іноземної мови

*Національна академія державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

Рахімова О.К., ст. викладач

кафедри практики іноземної мови та методики викладання

Хмельницький національний університет

У статті проаналізовано найважливіший аспект міжкультурної комунікації – лінгвістичний, який у рамках вербального спілкування розкриває особливості культури комуніканта засобами мови.

Ключові слова: аспекти міжкультурної комунікації, лінгвістичні засоби, мовний бар'єр, міжкультурний діалог, реалії, прояв культури, мета текст, мовний код, культурний та соціальний контекст.

В статье проанализирован один из важнейших аспектов межкультурной коммуникации – лингвистический, который в рамках вербального общения имеет способность раскрывать особенности культуры говорящего посредством языковых единиц.

Ключевые слова: аспекты межкультурной коммуникации, лингвистические средства, языковой барьер, межкультурный диалог, реалии, проявление культуры, языковой код, культурный контекст.

Lebedeva L.E., Rahimova O.K. ENHANCING THE EFFICIENCY OF INTERCULTURAL COMMUNICATION PROCESS BY LINGUISTICAL MEANS

The article deals with one of the most important cross-cultural communication aspect, i.e. the linguistic aspect. Within verbal communication this aspect shows cultural and social individualities of addresser, using linguistic means of communication.

Key words: aspects of cross-cultural communication, linguistic means, language divide, intercultural dialogue, realias, cultural expression, language code, cultural and social context.

Постановка проблеми. Міжкультурна комунікація, точніше, її низька ефективність – це проблема, яка виникла у мовознавстві та соціології в результаті глобалізації. Однак нині, враховуючи тенденцію оволодіння більшої кількості людей іноземними мовами, міжкультурна комунікація набуває дедалі більшого значення, а мовознавчий аспект – саме те, чому варто приділяти найбільше уваги в опануванні наукою міжкультурної комунікації. Оскільки міжкультурна комунікація – результат взаємодії культур, її місце – поряд із соціологією та мовознавством або лінгвістикою, що й буде розглядатися в рамках цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Способи полегшення діалогу різних культур неодноразово обговорювалися у статтях та

наукових працях, присвячених міжкультурній комунікації здебільшого як перекладацької проблеми. Увагу міжкультурній комунікації приділяли українські, російські та зарубіжні автори: В.Г. Зінченко, В.Г. Зусман, З.И. Кірнوزه, А.П. Садохін, С.Г. Тер-Минасова розробили підручники для системного підходу до вивчення міжкультурної комунікації, зарубіжні дослідники (А. Вірлахер, Ф. Гіннекамп, Г. Крумм) та українські (П. Донець, Т. Комарницька) підкреслювали, що вже на етапі вивчення іноземної мови шляхом використання шаблонів можна підвищити ефективність спілкування представників різних культур у майбутньому.

Зв'язок цього наукового напряму з перекладацькими працями очевидний, але не менш важливе значення він має і для спеці-

алістів із соціології, культурології, філософії та етики, тому що міжкультурна комунікація як наука виникла з практичних потреб аналізу та узагальнення причин комунікативних невдач і конфліктів, зумовлених незнанням національно-культурних особливостей або їх нехтуванням. Тепер це самостійна наукова галузь, яка має свій об'єкт і предмет дослідження і посідає належне місце серед інших наук, і її науковий потенціал в Україні тільки починає розгортатися.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття найважливішого аспекту міжкультурної комунікації – лінгвістичного і на прикладах продемонструвати, що мова – головний чинник передачі культурних особливостей; формування необхідності правильного лінгвістичного підходу з метою досягнення порозуміння; підкреслення значення мовних засобів у вербальному діалозі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжкультурна комунікація – наука, яка вивчає особливості вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних національних спільнот. Вона досліджує способи уникнення непорозумінь на культурному ґрунті у спілкуванні з іноземцями.

Лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації, в свою чергу, полягає в дослідженні вербальних і невербальних маркерів культурної інформації з метою досягнення комунікативного співробітництва представників різних культур і запобігання комунікативному конфлікту.

Комунікація, діалог – особливий вид діяльності людини. Учасники комунікації – носії культури, а сама комунікація – її прояв. Таким чином, лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації віддзеркалює суспільні реалії, звичаї [1, с. 20].

Звичайним прикладом міжкультурної комунікації може бути переклад літературного твору іноземною мовою. При цьому відбувається не лише суто міжлінгвістична інтеракція, а в повному обсязі – міжкультурна комунікація. Вона може мати вербальні та невербальні засоби вираження, на її ефективність можуть впливати мовленнєві стилі.

Як і перед будь-якими дослідженнями, перед міжкультурною комунікацією ставиться певна задача, а саме: уникнення труднощів при комунікації та дослідження різноманітних підводних каменів спілкування представників різних культур.

Інформація, що становить основу комунікації, існує не ізольовано, а в макро- та мікро-

контексті, на фоні культурно зумовленої картини світу, що формується впродовж усього життя людини. Сам термін «контекст» нині двояко використовується в теорії мовленнєвої комунікації, оскільки він пов'язаний із двома зовсім різними, хоча і взаємопов'язаними процесами, один з яких здійснюється всередині організму людини, а інший – поза ним.

Внутрішній контекст містить минулий досвід комуніканта, запрограмований у його свідомості та структурі нервової системи. Під зовнішнім контекстом, своєю чергою, мають на увазі фізичне оточення, а також іншу інформацію, яка імпліцитно присутня у комунікативній взаємодії і має характер міжособистісних взаємовідношень між комунікантами, та соціальні обставини спілкування. Серед усіх можливих засобів комунікації, які створило людство, основною є мова, для якої комунікативна функція визначальна. Окрім того, найбільш поширеним показником ідентифікації з етнічною групою також є мова [10].

Тому в центрі уваги міжкультурної комунікації також завжди перебуває мова, в якій віддзеркалюються ключові особливості людської особистості та всієї національно-культурної спільноти.

Мірою того, як ми знайомимося з різними значеннями одного й того самого слова, зростають наша міжкультурна освіченість – знання того, як та чи інша культура проявляє себе у мовному діалозі, а також вміння давати адекватну відповідь з урахуванням розбіжностей.

Комунікативний процес, іншими словами те, як мовці присвоюють символічне значення словам та жестам із метою самовираження, формується суспільством, в якому зростає людина. Загальне значення мовленнєвих кодів усередині певної групи людей призводить до того, що вони починають поділяти не тільки звуки, а й філософію життя, ідеї та мораль. Ось яким чином оточення формує думки у різний спосіб, незважаючи на те, що люди мають однакові біологічні та емоційні потреби та часто однаково реагують на різнопланові стимули середовища [2, с. 50].

З цієї ж позиції, мова – зв'язуючий місток між людьми, але й також в умовах неправильної міжкультурної комунікації – бар'єр між людьми.

Знання мови іншого народу – суттєвий складник міжкультурної комунікації і перший крок до налагодження успішного спілкування між представниками різних націй і культур. Нетактовне для певної культури звертання до людини через незнання мовних особли-

востей може унеможливити спілкування ще до його початку. Необізнаність у системі метафоричних і символічних значень призводить до різнобою тлумачень та мовних порівнянь, на які багаті мовні картини світу. Помилкове вживання міжмовних омонімів спричинює непорозуміння, комічні ситуації, а часом навіть конфлікти. Однак знання мови і володіння нею не тотожні [6, с. 20]. Володіння мовою, тобто здатність вільно говорити і розуміти, мислити за допомогою мови, є природним явищем, універсальною властивістю, до якої змалку привчається людина і більшою мірою робить це автоматично, на межі свідомого і підсвідомого. Знання мови – це вже цілком усвідомлене сприйняття мови як скарбниці певних знань про людину і світ, які закарбовані в лексиці, фразеології, граматиці, інших способах мовного вираження. Усвідомлене і глибоке знання про мову або мови з'являється найчастіше у процесі порівняння. «Хто не знає чужих мов, – писав Й.-В. Гете, – не має уявлення і про власну». Знання мов у цьому сенсі слугує першоджерелом знань про національно-культурні особливості різних народів, формує міжкультурну компетентність, без чого неможливе досягнення взаємної поваги і розуміння.

Щодо культури, враховуючи підходи до її розуміння, можна говорити про неї як про «фактор соціального, духовного та історичного розвитку й самореалізації конкретного етносу» [11].

Можемо зробити висновок, що уявлення про мову як про закрити, протипоставлену мовленню систему знаків та фігур не веде до розуміння її істинної сутності. Дедалі частіше нині лінгвісти говорять про мову як про форму, спосіб життєдіяльності людини, спосіб вираження людського досвіду і його усвідомлення, спосіб вираження особистості й організації міжособистісного спілкування у процесі сумісної діяльності людей. Від об'єктивізованого, деперсоналізованого уявлення про мову дослідники переходять до її особистісного, прагматичного розуміння. В лінгвістичний апарат вводиться поняття особистості, яке раніше розглядалося як концепт філософії, психології, соціології, інших соціальних наук.

Володіння іншою мовою не є запорукою комунікативної успішності, для цього потрібне органічне поєднання мовного і культурного кодів у спілкуванні. Підміна чужого культурного досвіду кодом рідної культури нерідко призводить до «парадоксів міжкуль-

турної комунікації», тобто псевдокомунікації, непорозуміння, повного або часткового блокування каналів передачі і сприйняття інформації [3, с. 110].

Однак проблема в тому, що, навіть володіючи усіма мовними навичками та додатковою інформацією з культурної та соціальної сфери життя народу, непорозуміння все одно буде відбуватися у діалозі, де існують культурні розбіжності між його партнерами. У найгіршому випадку, невірна міжкультурна комунікація може призвести до конфлікту або погіршити уже наявну конфронтацію між сторонами, оскільки, усвідомлюємо ми це чи ні, наше бачення світу й нашого місця у ньому істотно відрізняється від обставин нашого партнера.

Дослідники сходяться на думці, що лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації – єдиний, на який можна вплинути, щоб підвищити її ефективність.

Знання семантичних особливостей значно полегшує міжкультурний діалог, або коли комунікант володіє, зокрема, іншомовною фразеологією. Наприклад, як передати часто використовуваний фразеологізм у російській «безплатний сыр»? Так, у німецькій мові прямого відповідника не існує, тому мовець має знати інший еквівалент і зуміти вчасно використати його у мовленні: *Umsonst gibt es nichts* або *Umsonst gibt es nur in der Werbung*.

Окрім того, є чимало міжмовних омонімів, значення яких у різних мовах не збігаються. Наприклад, в українській мові «ректор» – керівник вищого навчального закладу, а в англійській та деяких інших *rector* – це глава духовної семінарії, а також парафіяльний священник, пастор. Англійці називають священника *minister*, тоді як у більшості європейських мов міністр – член уряду, вища посада в органах виконавчої влади; а от ректор університету англійською – *chancellor* або *president* (особливо у США).

Інший приклад демонструє, якою важливою складовою частиною освіченості є всебічна культурна освіченість. У німецькій *der Eiswein* – це не заморожене вино, а десертне вино, виготовлене з винограду, замороженого на лозі.

Ще один приклад: англійське *aspirant post* – це не аспірант, а взагалі людина, яка прагне досягти чого-небудь. Це слово може вживатися в незрозумілому для слов'янської культури контексті *presidential aspirants* – кандидат на пост президента, а от *post-graduate student* – це і є аспірант в англійському варіанті.

Лінгвістичний аспект не обмежується виявленням семантичних особливостей слів різних мов. Він також охоплює зіставлення різних комунікативних ситуацій, способи членування світу мовними засобами, порівняння мовної поведінки представників різних культур [5, с. 20].

Як уже було зазначено, деякі слова та вирази використовуються по-різному залежно від культурного аспекту. Наприклад, навіть у країнах з однаковою державною мовою значення англійського слова "yes" може коливатися від «так, можливо, я й подумаю» (*maybe, I'll consider it*) до «певно, що так» (*definitely so*) з багатьма відтінками інших значень посередині. Крім того, спілкування між носіями тієї самої мови, але представниками різних етнічних груп може також суттєво відрізнятися. Інший приклад: під словом французького походження *Melange* представник Німеччини зрозуміє «суміш», із додатковим контекстом «суміш сортів кави», а австрієць впізнає всім відому каву з молоком.

Ідіоми або фразеологічні вирази, які широко використовуються у кожній мові, створюють проблему не тільки для однієї з сторін міжкультурного діалогу, а нерідко й для досвідченого перекладача. Кожна мова створює свою власну «фразеологічну мову». Більшість людей, які опановують іноземну мову звичним методом, вчать розмовляти літературною «чистою» мовою, однак настає момент і комунікант зіштовхується, наприклад, зі сленгом або іншими ідіоматичними виразами і значення цілого кластеру слів йому незрозуміле, часто й смішне або грубе. В англійській мові урізані слова, як-от "gonna" та "hafta", вважаються звичними для тих, хто все життя їх використовує, однак новачка, що звик вибудовувати всі закінчення, такі слова введуть в оману. Від самого початку іноземців вчать вимовляти "going to" та "have to" відповідно, і мало уваги приділяється тому, як еволюціонують слова – їх значення та вимова – у сучасній мові. Нестача таких знань призводить до неготовності вести повноцінний міжкультурний діалог і відслідковувати конотативні значення.

Усне спілкування – це спосіб спілкування один на один; ключові концепти тут – це слова, звуки, мовлення та власне мова. У зв'язку з цим на перший план виступає необхідність вивчення вербального забезпечення. Ця загальна проблема розпадається на кілька окремих, однією з яких є вербальне забезпечення взаємодії комунікантів

у процесі професійного співробітництва, яке передбачає наявність у них вмінь та навичок вибору адекватної стратегії ведення професійного дискурсу та структурування найбільш типових ситуацій професійної взаємодії (встановлення особистих контактів, ведення телефонних розмов, обмін діловою кореспонденцією, проведення презентацій, нарад і зборів, переговорів, участь у конференціях та семінарах) з урахуванням соціокультурної специфіки ділового партнера.

Людина вивчає іноземну мову для того, щоб бути здатною спілкуватися нею, однак спілкування можливе лише на основі спільного коду. Щоб ним користуватися, необхідно знати конотативні значення іншомовних слів і вибирати правильні еквіваленти в обох мовах, в іншому випадку – код не буде збігатися [8, с. 8].

Однак слова у різних мовах, позначаючи один і той самий предмет або явище, можуть і будуть відрізнятися:

1. за семантичним об'ємом (кількістю відповідників, що належать до однієї мозаїки). Наприклад, російське слово *дом* має ширше значення, ніж англійське *house*, бо включає поняття *домівка, дім, будинок, квартира, приватний особняк, оселя*);

2. за ступенем поширення (*дом* часто вживається в адресі: «*Даунинг Стріт, дом 10*», англійською це звучало б просто «*10 Downing Street*»);

3. за стилістичними конотаціями: російське слово *багровый* та англійське *crimson* збігаються семантично, однак російський варіант має негативне значення (застосовується в порівняннях із негативною оцінкою), в той час як *crimson* має позитивне конотативне значення.

Інше питання в тому, що у кожній мові стійкі словосполучення не завжди логічно поєднані (з позиції іноземного мовця), тому науковці пояснюють це різним ступенем сполучуваності слова. Наприклад, англійське слово *pay* (в перекладі означає *давати гроші в обмін на товар чи послугу*) сполучається з непоєднуваними – із погляду російського мовця – словами *attention* (увага), *visit* (візит), *compliments* (компліменти). Так само можна обговорювати російські словосполучення «высокая трава» (*high grass*), «крепкий чай» (*firm tea*), «сильный дождь» (*strong rain*), що перекладаються англійською *long grass, strong tea, heavy rain*. Зрозуміло, що тут мова йде про сполучуваність слів у певній мові, тобто їх валентність. Специфічне значення словос-

получення стає відоме мовцю, тільки у протиставленні його еквіваленту іншої мови, так само і власні культурні відмінності можна побачити, лише зіштовхнувшись із чужою культурою.

Отже, носій мови часто не бачить проблеми міжкультурної комунікації, оскільки його власна картина світу пропонує підібрати власні значення до відомих словосполучень.

Лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації, а саме лексична його складова частина – це фундамент для перекладацьких інтерпретацій і, відповідно, помилок, із ними пов'язаних. Недосвідчений учасник міжмовного діалогу буде, скоріше, шукати «еквіваленти» у словнику та вставляти у лексичні або синтаксичні структури рідної мови замість того, щоб користуватись уже наявними словосполученнями іноземної. Таким чином, мовний аспект міжкультурної комунікації має зосереджуватись не на пошуку «еквівалентів», наявність яких все менше здається корисною, а на вивченні екстралінгвістичних розбіжностей, тобто на тому факті, що концепти у двох мовах можуть різнитися [9, с. 165].

Продовжуючи попередню думку, варто сказати, що саме «значення» слова – це нитка, яка пов'язує мовний світ зі світом реальності для мовця. Іншими словами, це – стежка, яка веде у реальний світ мовця. Кожне слово іноземної мови веде у світ, де живуть носії цієї мови і навпаки. Говорячи про слова, ми можемо визначити три рівні:

1) рівень реальності, на якому згадані у мові об'єкти існують і функціонують;

2) ментальний рівень, де знаходяться концепти та ідеї, пов'язані з явищами та предметами. Концепти та ідеї, як ми уже говорили, формуються культурою, ідеологією соціологічного середовища мовця;

3) рівень мови, де знаходяться слова, словосполучення та їх синтаксичне оточення.

Стає зрозумілим, що саме на другому рівні концепти, які на інших рівнях мали бути рівноцінними, можуть різнитися, що зумовлено чинниками культури, історії, географії та впливом інших людей [11].

Висновки з проведеного дослідження. Використовуючи відому метафору, можемо дійти висновку, що кожен мовець або учасник міжкультурного діалогу – художник, який малює картину власного світу засобами своєї

мови. Відображенням картини світу є мова – результат колективної творчості народу, що нею розмовляє. Кожне нове покоління вбирає вже готовий набір принципів, ідей, характеристик та поглядів на внутрішню систему цінностей. Тож, лінгвістичні труднощі у міжкультурному діалозі неминучі, однак освітня система покликана їх вирішувати методом вивчення не окремих слів і їх значень, а вивченням словосполучень, де ці слова вживаються.

Хотілося б зазначити, що успішне розв'язання проблеми передачі та відтворення національної самобутності лежить не на поверхні, а на глибині, не стільки в скрупульозному відтворенні предметного світу (що, звичайно, дуже важливо), скільки в проникненні до потаємної специфіки світобачення, в підсвідомі глибини національного «психотипу». Можливо, дослідження цього питання саме в такому ракурсі принесе в теорію та практику міжкультурної комунікації якісно нові та альтернативні рішення. Сучасний світ підказує, що перспективи розвитку цього наукового напрямку полягають у вивченні мовних систем, їх порівнянні, забезпеченні знавців іноземних мов правильними практиками для вибору еквівалентів та інтеграції культурології у процес вивчення іноземної мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тер-Минасова С.Г. Межкультурная коммуникация и изучение иностранных языков. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 2000. С. 20–38.
2. Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації: методичний збірник. Харків, 1996. С. 45–69.
3. Komarnizka Tatjana Zum xenologischen Ansatz des interkulturellen Lernens (Einführung in die Grundbegriffe). DaFiU, Nr. 1997. № 1. С. 110.
4. Volker Hinnekamp Interkulturelle Kommunikation. Julius Groos Verlag. Heidelberg, 1993. С. 20–87.
5. Садохін А.П. Введення в теорію міжкультурної комунікації. М.: Вищ. шк., 2005. С. 15–135.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава, 2008. С. 8–15.
7. Трошина Н.Н. Лингвистический аспект межкультурной коммуникации. Лингвистические исследования в конце XX века: сб. обзоров. М., 2000. С. 165–172.
8. Scientific centre of oriental studying. URL: <http://www.pritsak-center.com>.
9. Chdu publishing house. URL: <http://www.lib.chdu.edu.ua>.